

УДК 930.85

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

СМОЛІЙ

Валерій Андрійович — академік НАН України, доктор історичних наук, професор, директор Інституту історії України НАН України

БОРЯК

Геннадій Володимирович — член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України

Висвітлено концептуальні засади, передумови і подальший розвиток унікального академічного проекту — галузевого універсального довідника «Енциклопедія історії України». Розглянуто еволюцію й трансформацію енциклопедичних практик на рубежі XXI ст. Проаналізовано процес переходу до формату електронного мультимедійного енциклопедичного ресурсу і перспективи мережевих енциклопедичних проектів в Україні.

Ключові слова: Енциклопедія історії України, соціогуманітаристика, історична енциклопедистика, мережеві енциклопедичні ресурси.

Енциклопедичні студії посідають особливе місце в європейській та світовій науці, оскільки не лише узагальнюють і систематизують наші знання, а й представляють їх суспільству. У широкому розумінні йдеться про своєрідну репрезентацію Знання в енциклопедичному форматі на полі культури. Як феномен людської культури енциклопедія стала маркером духовної зрілості нації, віддзеркаленням інтелектуального потенціалу суспільства. Енциклопедії (насамперед універсальні) створюються на етапі найвищого злету певної людської спільноти (якщо це не зумовлено іншими, політичними чи ідеологічними факторами). Згадаймо, наприклад, 35-томну «Енциклопедію, або Тлумачний словник науки, мистецтв і ремесел» (*Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*) Д. Дідро і Ж. Д'Аламбера (1751—1780) — одне з найзнаменитіших універсальних довідкових видань і пам'ятку культури XVIII ст., що стала своєрідною квінтесенцією й візитівкою гуманітарного знання доби Просвітництва. Саме завдяки енциклопедичним проектам творилися певні традиції і моделі систематизації та представлення Знання. Відзначимо славнозвісну «Британніку» (*Encyclopaedia Britannica*), яка впродовж XX ст. перетворилася на один із найвідоміших зразків і стандартів універсальної енциклопедії. Власні стандарти формували також «Американа» (*Encyclopedia Americana*, видається з 1829 р.), французькі довідники видавництва

«П. Ларусс» (Éditions Larousse), енциклопедичні словники «Енциклопедія Брокгауза» (*Brockhaus Enzyklopädie*) укладеної німецької фірми Фрідріха Арнольда Брокгауза, «Енциклопедичний словник» (*Энциклопедический словарь*) акціонерного товариства «Ф.А. Брокгауз — І. Ефрон».

Власну традицію енциклопедистики має й українська соціогуманітаристика, її витоки сягають, щонайменше, кінця ХІХ — початку ХХ ст., коли з'явилася низка проектів і перших потуг систематичного представлення гуманітарного й історичного знання про Україну¹. Передусім до таких спроб варто віднести відоме видання «Український народ у його минулому й сьогоденні» (*Украинский народ в его прошлом и настоящем*; Санкт-Петербург/Петроград, 1914, 1916), однак його вдалося реалізувати лише частково (побачили світ два томи за редакцією Ф. Вовка, М. Грушевського, Ф. Корша, А. Кримського, М. Туган-Барановського і О. Шахматова). До видання увійшли узагальнюючі нариси з історії України, українознавчих студій, антропології, етнографії, географії, демографії, права тощо. Побутовали й інші проекти, проте небагатьом з них судилося дійти до видавничої стадії, а ще менше було реалізовано у повному обсязі.

¹ Першим українським друкованим довідником енциклопедичного характеру деякі дослідники вважають видатну пам'ятку ХVІІ ст. — «Лексикон слов'яно-роський» Памви Беринди (1627); спроби викласти загальні відомості про Україну здійснив Інокентій Гізель у «Синописі» (1674). Цей перелік універсальних «довідкових» пам'яток ХVІІ—ХVІІІ ст. можна продовжити. Загальні відомості з історії енциклопедичної справи в Україні див.: *Черниш Н.І.* Українська енциклопедична справа. — Львів, 1998; *Железняк М.Г.* Історія енциклопедичної справи в Україні // Україна дипломатична. — Вип. 10. — К., 2009; *Железняк Н.Г.* Энциклопедии Украины: история и современность // Исторический опыт, актуальные проблемы развития российской региональной энциклопедистики: матер. Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (Уфа, 27—28 сент. 2012 г.). — Уфа, 2012. — С. 35—40; те саме // Материали ХІІІ міжнародного семінара «Українськими дорогами Санкт-Петербурга». — СПб., 2013. — С. 130—138.

У першій половині 1930-х років на західно-українських обширах Науковим товариством імені Шевченка було видано «Українську загальну енциклопедію» (УЗЕ; відома також як *Коломийська енциклопедія*), яка за структурою і змістом являла собою короткий універсальний компендіум відомостей про Україну (Львів; Станіславів; Коломия, 1930—1935; головний редактор — Іван Раковський, редактори — В. Дорошенко, М. Рудницький, В. Симович)². Ця енциклопедія не лише мала непересічне значення для консолідації української національної свідомості у межах Другої Речі Посполитої, а й стала викликом для вчених і влади підрадянської України. Саме після виходу у Львові першого тому УЗЕ нарком освіти Микола Скрипник виступив з ініціативою створення «Української Радянської Енциклопедії» (так звана *Скрипниківська УРЕ*). Із запланованих 20 томів, які могли б стати квінтесенцією українського відродження, у стислі терміни було підготовлено три, перший з них мав вийти на початку 1933 р., але з цензурних міркувань він не побачив світ. Невдовзі покінчив життя самогубством очільник енциклопедії, деякі працівники редакції були репресовані, а редакційні матеріали знищені. У листопаді 1934 р. перший український радянський енциклопедичний проект було формально «призупинено» рішенням Політбюро ЦК КП(б)У³.

Утім, справжні змагання в українській енциклопедистиці розгорнулися після Другої світової війни — як на теренах еміграції й діаспори, так і на обширах УРСР. Певна річ, вони відо-

² *Савенко В.В.* Підготовка і видання НТШ «Української загальної енциклопедії» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. — Тернопіль, 2010. — Вип. 2. — С. 148—153.

³ Історичний огляд. Радянські енциклопедії // Велика українська енциклопедія. — <http://gue.microdb.com/index.php?id=1389347608>. Ще до закінчення Другої світової війни було зроблено спроби відродити скрипниківський проект, див. *Демиденко Т.* Маловідомі сторінки з історії української енциклопедистики: спроба відродження проекту УРЕ у 1944—1947 рр. // Український історичний збірник. — 2009. — Вип. 12. — С. 215—224.

бражали не тільки давно назрілі потреби кодифікації, репрезентації знання, а й тодішні обставини та передумови, в яких здійснювалися наукові чи культурні практики, тобто біполярний поділ світу й ідеологічні настанови доби «холодної війни». Саме це виплекало відому метафоричну формулу — *дві українських енциклопедії*, яка відображала змагання «паралельних» енциклопедичних проектів універсального формату — «Енциклопедії українознавства» та «Української радянської енциклопедії»⁴.

Своєрідним продуктом цих енциклопедичних змагань став і перший фаховий універсальний 4-томний довідник з вітчизняної історії — «Радянська енциклопедія історії України» (РЕІУ) (1969—1972). Ця енциклопедія, попри заідеологізованість, численні фактографічні прогалини, а також наслідування канонів 16-томної «Радянської історичної енциклопедії» (*Советская историческая энциклопедия*; 1961—1976), представляла потужний зведений ресурс відомостей з історії України. Безсумнівними ознаками проекту РЕІУ, яким би це не видавалося дивним, є його україноцентричність, національна парадигма історичного процесу і новий фактаж, що вперше в концентрованому вигляді вводився до наукового обігу, хоча й у стандартному для того часу радянському ідеологічному камуфляжі.

Значні здобутки й напрацювання ввійшли до української енциклопедистики завдяки кільком виданням, пов'язаним з «Енциклопедією українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича⁵. Передусім слід згадати успішно реалізовані англійські енциклопедичні проекти «Україна: Коротка енциклопедія» (*Ukraine: A Concise Encyclopedia*; Торонто, 1963, 1971, 1—2 тт.) та «Енциклопедія України/українознавства» (*Encyclopedia of Ukraine*; Торонто, Баффало, Лондон, 1984—1993, 1—5 тт., за редакцією В. Кубійовича та Д. Гузар-Струка), які запропонували систематичний звід знань про Україну західному читачеві. Значимо, що останній проект нині інтенсивно трансформується та переходить у формат відкритої електронної енциклопедії — «Інтернет-Енциклопедія України» (*Internet Encyclopedia of Ukraine, IEU*)⁶.

Таким, у найзагальніших рисах, поставав інтелектуальний і культурний ландшафт української енциклопедистики наприкінці 1990-х років, коли розпочалася підготовка нового фахового універсального видання — «Енциклопедії історії України» (ЕІУ). Власне, ідея його створення побутувала в академічних й університетських колах щонайменше від середини 1990-х років. До таких дослідницьких устремлень спричинилася ціла низка чинників та обставин, що кардинально змінили обриси тодішньої української історичної науки зокрема і соціогуманітаристики загалом. Потужні культурні трансформації, масове поширення інтелектуальних новацій і методик, запозичених у західному академічному світі, впровадження

інтелектуальний і культурний ландшафт української енциклопедистики наприкінці 1990-х років, коли розпочалася підготовка нового фахового універсального видання — «Енциклопедії історії України» (ЕІУ). Власне, ідея його створення побутувала в академічних й університетських колах щонайменше від середини 1990-х років. До таких дослідницьких устремлень спричинилася ціла низка чинників та обставин, що кардинально змінили обриси тодішньої української історичної науки зокрема і соціогуманітаристики загалом. Потужні культурні трансформації, масове поширення інтелектуальних новацій і методик, запозичених у західному академічному світі, впровадження

⁴ *Кубійович В., Маркусь В.* Дві українські енциклопедії. — Нью-Йорк: Пролог, 1961. — 146 с.; *Кузеля З.* Дотеперішні українські енциклопедії // ЕУ. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. — Т. 1. — С. 9—11.

⁵ Енциклопедія Українознавства в 10 т. / гол. ред. В. Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989. — <http://diasporiana.org.ua/?s=Енциклопедія+українознавства>. На початку 90-х років було здійснено два перевидання — львівське і київське (і тут не обійшлося без традиційної конкуренції!). Загальна частина ЕУ у 1994—1995 рр. була також перевидана Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

⁶ <http://www.encyclopediaofukraine.com>. Команда ІЕУ нині працює над створенням бази даних повних текстів статей 5-томної Encyclopedia of Ukraine. Попри те, що лише 25% текстів паперового видання переведено в електронний формат і внесено до бази даних, на сьогодні ІЕУ залишається *єдиним* універсальним українським енциклопедичним ресурсом в англійськомому сегменті Інтернету. Загалом ІЕУ можна вважати зразковою сучасною українською енциклопедією універсального характеру. Базові статті згаданого 5-томника істотно редагуються, оновлюються і лише після цього поступово оприлюднюються у мережі. Ресурс створюється і підтримується Канадським інститутом українських студій. Він має зручну систему навігації, пошуку і презентації останніх надходжень до бази даних. Так, нещодавно на головній сторінці ІЕУ користувачам було представлено тематичні блоки статей — «Історія», «Земля», «Люди», «Культура», «Мистецтво», «Література». Кожен із цих блоків містить, у свою чергу, внутрішні підрозділи.

до повноцінного наукового обігу забороненої за радянських часів спадщини (передусім безпрецедентне за масштабами розсекречування архівів кінця 1980-х — початку 1990-х років, що дістало назву «архівної революції»), перевидання еміграційної та діаспорної літератури, величезний фактографічний масив — усе це дедалі більше й частіше вимагало всебічного осмислення, а в певному сенсі систематизації і пошуку нових форм представлення соціогуманітарного знання, зокрема з української історії.

До того ж нерідко кон'юнктурні довідкові видання, які побачили світ упродовж 1990-х років, наочно демонстрували численні проблеми, що побутували в українській енциклопедистиці. Передусім маємо на увазі розвал старої видавничо-редакційної республіканської бази, паралельне існування контраверсійних традицій енциклопедистики, що сформувалися в межах радянських і діаспорних практик, урешті-решт своєрідний «опір» нового фактографічного матеріалу, який не лише розростався подібно до величезного сніжного кому, а й уперто не вкладався у традиційні формати систематизації й репрезентації знання.

За таких обставин і передумов Інститут історії України НАН України зніціював масштабний науково-дослідний проект з підготовки й видання ЕІУ. Відтак 20 червня 1997 р. Президія НАН України ухвалила постанову № 219 «Про підготовку фундаментальної «Енциклопедії історії України», в якій майбутнє 5-томне видання було віднесено до кола пріоритетних напрямів досліджень у галузі соціальних і гуманітарних наук. Перед спеціалістами доволі гостро постала проблема вироблення загальної концепції, словника — електронного «древа гасел» — та низки методичних рекомендацій для авторів. Більше того, енциклопедичний формат цього науково-дослідного проекту вимагав створення спеціального творчого колективу, який би постійно розробляв та опікувався ЕІУ на всіх стадіях її написання й підготовки. Втім, розуміння повного обсягу функцій і завдань такого колективу склалося лише за кілька років, коли нагальною стала потреба комплексного

поєднання науково-дослідних, редакційних, видавничих практик.

Першим же практичним кроком було створення в Інституті історії України 16 липня 1998 р., згідно з наказом № 45-к, «тимчасового творчого колективу», пізніше трансформованого в робочу групу, яка й розпочала підготовку словника та концептуальних засад проекту. 3 грудня 1998 р. наказом по Інституту № 93-к за низкою тематичних, хронологічних та функціональних напрямів (всесвітньо-історичні аспекти національної історії; історія культури; археологія; античність; ранне середньовіччя; теоретичні статті та визначення; радянський період історії України; персоналії істориків; джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни; узагальнюючі статті; ілюстрації; картографія, а також з інших проблемно-хронологічних сегментів) було сформовано робочу групу Головної редколегії ЕІУ.

Масштабний проект «Енциклопедії історії України» виявився надзвичайно складним для реалізації, зокрема, не раз доводилося коригувати концептуальні засади. Зазвичай енциклопедичний формат висуває перед дослідниками доволі жорсткі й складні вимоги: а) окреслити провідні масиви інформації, що мають бути репрезентовані, і для цього сформувати певні алгоритми добору словникових гасел; б) визначити способи представлення й уніфікації фактографічних відомостей і узагальнень, тобто типи статей та ієрархічні зв'язки між ними; в) чітко зафіксувати сферу самообмеження. Певна річ, архітектоніка будь-якої енциклопедії залежить саме від опрацювання й введення в конструкції тексту наведених вище настанов.

Утім, коли йдеться про універсальний фаховий компендіум відомостей загальнонаціонального масштабу, яким є ЕІУ, складність науково-методичних, технічно-організаційних, координаційних і редакторських проблем зростає щонайменше на кілька порядків. Чимало часу довелося витратити, щоб досягнути специфіку, особливості та вимоги такого енциклопедичного формату, кінець кінцем віднайти оптимальний баланс між репрезента-

цією й уніфікацією інформації. Цей шлях виявився довгим і тернистим. Тим виразніше, особливо на початковому етапі роботи, проступає науково-організаційна діяльність одного з провідних сучасних українських істориків, тодішнього заступника директора Інституту історії України проф. С.В. Кульчицького. Саме йому довелося вперше здобувати досвід вирішення складних організаційних, методологічних та науково-редакційних питань підготовки Енциклопедії.

Спочатку проект бачився як систематизація й узагальнення того величезного масиву фактографічної інформації, яка ввійшла до наукового обігу впродовж 1990-х — початку 2000-х років. Зокрема, було розроблено спеціальні методичні рекомендації для авторів, а також підготовлено серію типових статей ЕІУ, які охоплювали низку видових гасел: різноманітні персоналії, джерела, пам'ятки історичної думки, війни, повстання, стани, політичні організації та партії, установи, держави, державні утворення, міжнародні угоди та ін. Провідним рефреном було об'єктивістське представлення історії України з акцентуванням на ліквідації «білих плям» і фактографічних прогалів. Ці зафіксовані пріоритети лягли в основу конструкції перших томів енциклопедичного проекту.

На підготовчому етапі було створено єдине «дерево гасел» — електронну базу даних, що містила докладний перелік майбутніх словникових статей. Однак практична робота вже над першими томами продемонструвала багатошаровість та полівимірність енциклопедичного формату, тобто наявність різноманітних вертикальних, горизонтальних, історично-генетичних, хронологічних, фахово-дисциплінарних, предметних зрізів — величезне розмаїття зв'язків і відгалужень, які тією чи іншою мірою перетинаються в більшості гасел. Отже, постала ціла низка уточнюючих текстових сегментів і ситуаційних контекстів, які спонукали редакційну колегію серйозно скоригувати первісну словникову базу, а по суті, вводити нові гасла і додаткові блоки інформації до вже написаних статей.

Зрештою, енциклопедичні практики кінця 1990-х — початку 2000-х років продемонстрували один з найголовніших викликів для проекту «Енциклопедії історії України» — проблему співвідношення й гармонізації синхронічного і діахронічного представлення світу історії, точніше низку суперечностей між репрезентацією структури і процесу. Дилема «процес/структура» належить до старих, класичних проблем історієписання, яку історики здебільшого вирішують з діахронічним перекосом, тобто на користь представлення процесу. Тим паче, що більшість фахівців сприймають та уявляють минувшину саме у вигляді процесу. Ці традиційні проблеми, але у значно більших масштабах і ракурсах, було перенесено й на терен ЕІУ. Відтак, перед нею і перед іншими проектами соціогуманітарних енциклопедій постала гостра проблема конструювання будови, зокрема збалансування певних перекосів між представленням процесу і структури. Ідеться про діахронічну чи, так би мовити, процесуальну домінацію словникових гасел, яка диктувалася базовим фактографічним матеріалом. Натомість структура й формації історичного часу (синхронічний вимір) — соціальні, економічні, етнонаціональні, духовні, культурні зрізи і структури епох, географічне, природне, соціокультурне середовище побутування та їх трансформації в різні часи — залишалися десь на маргінесах, а іноді взагалі випадали зі словникового компендіуму. У проекті ЕІУ це проявилось в недостатній кількості гасел середньої ланки за багатьма напрямками, нестачі великих базових статей із високим рівнем узагальнення, які, до того ж, інколи були відірваними від першого (предметного) рівня.

Спершу вирішення цієї проблеми вбачалося в розширенні формату Енциклопедії через включення нових масивів фактографічного матеріалу. Зауважимо, що для такого рішення були цілком об'єктивні підстави, оскільки істотно зросла словникова база, і крім того, упродовж 2000-х років до наукового обігу було введено багато нових джерельних комплексів, які істотно збільшили обсяги фактографічної інформації, що помітно розширило коло пер-

соналій і термінів, які неодмінно слід було включити до універсальної фахової енциклопедії з історії України.

Усе це спричинило кардинальне переформування проекту «Енциклопедії історії України», яке назріло вже у середині 2000-х років. Зокрема, у розпорядженні Президії НАН України № 600 від 14.10.2005 було зафіксовано, що обсяг кожного тому ЕІУ й терміни його опрацювання визначатимуться установами-координаторами, тобто Інститутом історії України та видавництвом «Наукова думка». Отже, розпочалася поступова трансформація проекту з 5-томника на 8-томник, а згодом і на 10-томник.

Основні рішення щодо зміни формату було закріплено постановою № 138 «Про актуальні питання реалізації науково-видавничого проекту «Енциклопедія історії України»,» що її Президія НАН України ухвалила 7 травня 2008 р. Водночас документ передбачав низку заходів щодо підвищення фахового рівня, зокрема забезпечення перевірки фактичної достовірності словникових гасел, а також комплексного опрацювання бібліографії, ілюстративних, картографічних матеріалів. У постанові вперше намічалися й перспективні напрями розвитку проекту, зокрема, передбачалося розміщення всіх томів у Всесвітній мережі.

Така суттєва корекція формату ЕІУ потребувала залучення додаткових фінансових і матеріальних ресурсів, що значно ускладнило реалізацію проекту з огляду на загальну кризову економічну ситуацію у країні впродовж 2008—2012 рр. Однак ці проблеми вдалося успішно вирішити у процесі тривалих перемовин з відповідними державними органами й установами. Зокрема, цільове фінансування на завершення 10-томного видання було передбачено Постановою Верховної Ради України № 3284-VI «Про відзначення 75-річчя Інституту історії України Національної академії наук України», ухваленою 21 квітня 2011 р.

Однак колізії, пов'язані з цим проектом, звичайно, не обмежувалися лише розширенням формату й обсягів «Енциклопедії історії України» та змаганнями за її фінансове й мате-

ріальне забезпечення, оскільки поставали різні виклики, пов'язані зі способами репрезентації та уніфікації інформації. Нагадаємо, що первісно ЕІУ розглядалася й конструювалася як фаховий універсальний звід відомостей з історії України, що передбачало представлення словникових гасел на засадах об'єктивізму та сцієнтизму. У такому дусі було підготовлено перші 5 томів.

Проте влітку — восени 2008 р. розгорнулася доволі гостра дискусія навколо перегляду усталених принципів уніфікації й репрезентації інформації. Зокрема, керівництво редакції видавництва «Наукова думка» запропонувало наблизити рівень ЕІУ до широкого загалу читачів, тобто зробити низку статей більш «людяними». У широкому сенсі йшлося про своєрідну спробу популяризації фахового представлення через зміщення чи перерозподіл акцентів викладу передусім щодо словникових статей про персоналії й населені пункти. Власне, на перший план висувалося персоніфіковане представлення подій, біографій, міст, місцевостей тощо. Більше того, пропонувалося кардинально змінити звичний фаховий формат викладу, до якого планувалося включати матеріали автобіографічного, мемуарного, епістолярного спрямування, залучати достовірні інтернет-ресурси тощо. Наслідком цього популяризаторського експерименту стала розлога «Пам'ятка авторові щодо підготовки «Енциклопедії історії України», томи 6—10», підготовлена за ініціативою редакції видавництва спільно з Інститутом історії України.

Почасти апробацію таких підходів було проведено у 6-му томі ЕІУ, в якому фаховий компендіум відомостей скоригували за допомогою персоніфікованих, регіональних і краєзнавчих доповнень. З одного боку, цей експеримент продемонстрував, що змішування жанрових і видових ліній уніфікації помітно розмиває фахові принципи систематизації й кодифікації соціогуманітарного знання, тобто порушує кордони самообмеження, що є підставовими для енциклопедичного формату. З іншого боку, істотно зросли обсяги редакційних, коректорських та організаційно-технічних практик, які

вимагали майже вдвічі більше робочого часу порівняно з підготовкою інших томів ЕІУ. Вочевидь, в умовах жорсткого календарного плану та цільового фінансування проекту ідея змішування фахових і популяризаторських принципів репрезентації й уніфікації виявилася непродуктивною, а в певному розумінні — помилковою. Тож 7–10-й томи готувалися з перспективи виключно фахової репрезентації історичного знання.

Варто сказати кілька слів про організаційні й технологічні проблеми. Ахіллесова п'ята видання, яка, на превеликий жаль, притаманна, мабуть, усім сучасним аналогічним проектам в Україні, проявилася у відсутності повного циклу енциклопедичних практик. На нашу думку, доцільно вести мову про нагальні потреби, пов'язані із забезпеченням збалансованих, послідовних і повноцінних комунікацій у ланцюзі автор — рецензент — редактор — коректор. Це виявилось вкрай складним завданням, потребувало величезних зусиль. За кілька років редколегія і робоча група ЕІУ набули чималого практичного досвіду на організаційно-технічній і науково-методичній ниві, хоча й нині нас далеко не все задовольняє у цій сфері. Про масштаби роботи свідчить той факт, що в редакційному портфелі ЕІУ накопичилася значна кількість матеріалів, відхилених на різних стадіях підготовки видання. До того ж переважна більшість опублікованих статей зазнала щонайменше кількох наукових редакцій і доопрацювань, термінологічних уточнень, фактографічних доповнень. Доцільно згадати й про технічно-видавничі проблеми, які неодноразово змушували значно скорочувати й утискати повністю готові тексти вже на стадії передачі до видавництва, іноді на кілька десятків друкованих аркушів. Певна річ, такі метаморфози не могли не позначитися на загальній архітектоніці багатотомника.

У середині — наприкінці 2000-х років виразно окреслилися системні й фундаментальні проблеми. Відтоді модератори й учасники проекту поступово, крок за кроком, дуже складно, болісно, у процесі тривалих і гострих дискусій розпочали перехід від конкретно-предметного

мислення в побудові словникової структури до вирішення й диференціації спершу окремих «термінологічних гнізд» і, врешті-решт, наблизилися до проблем цілісної, інтегральної репрезентації соціогуманітарного (зокрема, історичного) знання про Україну в енциклопедичному форматі. Проте пошук гармонійного балансу між діахронічним та синхронічним представленням і до сьогодні залишається актуальною справою, що потребує запровадження певних новацій. Однак незважаючи на численні колізії, виклики, проблеми, у 2013 р. проєкт ЕІУ вийшов на новий рівень. Зрештою, 10 томів, виданих упродовж десяти років (2003—2013), продукують різноманітні думки та рефлексії як щодо певних підсумків, так і стосовно майбутніх перспектив.

На поточний момент створено й фактично опубліковано 10-томну універсальну енциклопедію соціогуманітарного профілю, в якій комплексно репрезентовано здобутки гуманістичних та суспільних наук з обсягу української минувшини від найдавніших часів до сьогодення. Більше того, ЕІУ є фундаментальним фаховим зводом сучасних знань про Україну та її історію, представлених у розширеному енциклопедично-довідковому форматі. Проте це — не лише універсальний і найповніший фаховий довідник, а й цікаве культурологічне видання, що містить потужний шар культурознавчої інформації.

Зауважимо, що Енциклопедія впровадила до наукового обігу великий фаховий словниковий звід відомостей з усіх галузей та дисциплін історичного профілю, а також суміжних наук (археологія, антропологія, соціологія, філософія, політологія, культурологія, етнопсихологія, славістика та багато інших), що безпосередньо чи опосередковано стосуються вітчизняної історії. Неабиякі досягнення споглядаємо й на ниві уніфікації та репрезентації інформації. У компактному енциклопедичному форматі систематизовано й представлено фактографічні відомості з історії всіх цивілізацій, культур, держав і державних утворень, націй, народів, етносів, племен, торгівельних колоній, міст, великих поселень, станів, прошарків,

верств, груп, політичних партій та організацій у територіальних межах нинішньої України від первісної доби й до сучасності. Водночас запропоновано найповніший на сьогодні набір словникових статей, присвячених діячам української історії — як знаковим, визначним, так і забутим чи маловідомим; при цьому кілька сотень персоналій уперше введено до української енциклопедистики. Низку статей ЕІУ присвячено українству поза межами батьківщини (еміграція, діаспора, міграційні потоки та розселення українців у світі, українські зарубіжні інституції й організації тощо), що нерозривно пов'язане з історією України.

У проекті представлено унікальні блоки ілюстративного та картографічного матеріалу, які істотно доповнюють, розширюють словниковий звід, продукуючи ефект візуального супроводу базової інформації. Слід згадати й про розгалужений довідково-бібліографічний блок, який подається до більшості словникових гасел і дозволяє читачеві здійснювати самостійну бібліографічну евристику за багатьма напрямками (персоналії, події, факти, окремі періоди чи цілі епохи української історії, теорії та концепції тощо). Бібліографічні й історіографічні характеристики не обмежуються лише вітчизняною літературою — автори намагалися подавати широкий європейський та світовий контекст проблеми, події, явища, персоналії (залежно від рівня й характеру предмету статті), окреслювати, коли це визнавалося за можливе й доцільне, місце конкретної події, явища, особи у світовому історичному процесі або міжнародному науковому, політичному, культурному просторі.

Кількісні параметри ЕІУ відображають величезний обсяг виконаної роботи. Десять томів становлять 1050 обліково-видавничих аркушів, тобто впродовж усього періоду видання щороку публікувалося пересічно по одному тому обсягом 100 арк. Десять томів — це понад 12 тис. статей, близько 8 тис. ілюстрацій і більш як 500 спеціально розроблених карт. До написання статей було залучено 1350 авторів як з України, так і з-поза меж нашої держави. Словникові гасла ЕІУ писали фахівці з провідних україн-

ських та зарубіжних академічних установ й університетів. Проте розмаїття словникових гасел спонукало редакційну колегію до тривалих пошуків і широкого залучення спеціалістів з різних установ, закладів, громадських організацій, органів влади, інших інституцій. Звісно, у проекті брали участь постійні партнери Інституту історії України — архівісти й бібліотекарі. Однак лівову частку статей Енциклопедії (майже дві третини всіх гасел) підготували співробітники Інституту історії України, який повністю забезпечив науково-методологічний, організаційно-координаційний та методично-технічний супровід цього масштабного енциклопедичного проекту.

На сьогодні ЕІУ підійшла до нового, якісно іншого етапу реалізації, який можна означити як перехід від представлення предметно-об'єктних, фактографічних зрізів знання до цілісної й інтегральної репрезентації історичного знання про Україну. Тепер найважливіша проблема, що постає перед виконавцями проекту, — це потреба синхронізувати наявний словниковий матеріал, поданий у десяти томах, із загальними образами й уявленнями про історію нашої країни та історичне знання, які склалися в сучасній науці. Інакше кажучи, збалансувати, скоригувати той діахронічний чи процесуальний дисбаланс, про який ішлося вище, представити масив узагальнюючої, генералізованої інформації.

Зауважимо, що ця проблема не є новою у світових енциклопедичних практиках. Скажімо, у всесвітньовідомій енциклопедії «Британніка» схожу проблему було вирішено за допомогою спеціальної структурної частини «Мікропедія» (*Micropaedia*) — короткої енциклопедії для швидких довідок із посиланнями на статті великої «Макропедії» (*Macropaedia*). В українській енциклопедичній традиції подібний розподіл, хоч і не зовсім вдало, свого часу було реалізовано в «Енциклопедії українознавства»: «Загальна частина» (Мюнхен; Нью-Йорк, 1949) та «Словникова частина» (1955–1995).

У проекті ЕІУ редколегія запланувала спеціальний том «Україна—Українці», в якому крім

частини традиційних словникових гасел на літеру «У» (до 20% обсягу), свідомо залишених поза межами опублікованих десяти томів, передбачається подати узагальнюючий, генералізований компендіум знань з історії України (до 80% обсягу тому). Цей том уявляється нам як серія статей високого рівня узагальнення стосовно всіх періодів, епох, а головне — зв'язків, передумов і середовищ, у яких розгорталася наша минувшина. У функціональному розумінні за призначенням він нагадує том «Мікропедія» у «Британніці», проте з суттєвим коригуванням, оскільки «Британська енциклопедія» є загальною універсальною, а «Енциклопедія історії України» — соціогуманітарна, або *універсальна галузева*, з відповідним рефреном та іншими засадами репрезентації матеріалу. Отже, у томі «Україна—Українці» плануємо висвітлити низку провідних проблем і сюжетів історії України з перспективи сучасного соціогуманітарного знання. Передусім це — географічне, природне середовище, тваринний і рослинний світи, кліматичні умови як підсонова історії від найдавніших часів до сьогодення. Поважне місце має посісти представлення історичної людини й уявлень про неї на теренах минувшини України у світлі сучасних знань, насамперед з фізичної, культурної й історичної антропології. На окрему увагу заслуговує репрезентація узагальнюючої інформації про соціокультурні й етнокультурні середовища та їх трансформації в історичному часі, тобто цивілізаційні виміри вітчизняної історії.

Важливі блоки інформації, які передбачається подати у цьому томі, пов'язані з узагальнюючими образами, уявленнями й характеристиками всіх історичних епох і періодів як низки цілісних просторово-хронологічних сегментів минувшини. У світлі такого підходу планується репрезентація періодизацій історії України у зв'язку зі світовим та європейським минулим, а також різноманітні концептуальні представлення української історії: національні й інонаціональні традиції та ін. Ще один інформаційний сегмент тому «Україна—Українці» буде сконцентровано на інтегральному представленні соціальних, політичних, економіч-

них, господарських структур з різних епох і періодів історії. Урешті, варто згадати про представлення у цьому томі загальної палітри «дисциплінарних світів» історичної науки з їхніми відмінними культурними традиціями, інтелектуальними стандартами, дискретністю, таких як дисциплінарна і проблемна, фундаментальна й актуальна структури історичної науки, інтердисциплінарні практики, дифузія дисциплінарності в контексті студіювання історії України тощо. Цей блок проблем з відповідними масивами інформації має посісти чільне місце в «Енциклопедії історії України». Очевидно, що том «Україна—Українці» потребуватиме й спеціального ілюстративного, картографічного та допоміжного супроводу, що має забезпечити повноцінне представлення узагальнюючої інформації.

Не лише 15-річний період реалізації енциклопедичного проекту, але й бурхливі події минулого року переконали нас у неможливості його завершення після видання останнього тому за абеткою. Сучасна наукова інформація циркулює з величезною швидкістю й інтенсивністю, стало нарощуючи темпи зростання. Це потребує постійного оновлення як наявної словникової бази Енциклопедії, так і її змістового наповнення, а також регулярного й систематичного введення нових гасел. У світовій енциклопедистиці вже давно склалася практика видання періодичних додатків, серійних доповнень до основного проекту, ілюстрованих (в останні роки мультимедійних) щорічників, спеціальних індексів тощо. Очевидно, що цю плідну й апробовану часом практику опрацювання та видання додаткових томів варто застосувати.

Редакційна колегія схиляється до доцільності систематичного планування підготовки та видання по одному додатковому тому «Енциклопедії історії України» з періодичністю у 2—3 роки. Словникова база таких додаткових томів має містити: а) нові гасла, пов'язані з введенням до наукового обігу відповідного фактографічного матеріалу; б) словникові статті, що уточнюватимуть і коригуватимуть уже опубліковані гасла; в) словникові статі концептуального й термінологічного спрямування, які

відобразатимуть новації, тенденції у царині соціогуманітарного, історичного знання. Загалом видання додаткових томів стане одним зі шляхів перетворення ЕІУ на постійний академічний проект у галузі української історичної та соціогуманітарної енциклопедистики. Зрозуміло, ці трансформації мають здійснюватися якщо не виключно у мережевому форматі, то бодай паралельно з традиційним виданням у паперовому вигляді.

Безумовно, найоптимальнішим шляхом трансформації проекту «Енциклопедії історії України» з тимчасового на постійно діючий є повне й необмежене удоступнення тексту всіх томів у Всесвітній мережі. У виборі цього шляху редколегія також керується загальним досвідом. Наприклад, «Британніка» від 1994 р. видається на оптичних дисках, а пізніше її електронну версію було розміщено в Мережі⁷. У 1997 р. навіть припинився випуск паперового варіанту (втім 2002 р., під тиском традиціоналістів, друк відновлено). Останній том паперової версії «Британніки» побачив світ 2010 р. У березні 2012 р. редакція енциклопедії оголосила про остаточний перехід на мультимедійний формат унаслідок жорсткої конкуренції як із безкоштовною й загальнодоступною «Вікіпедією», так і з іншими англомовними енциклопедичними проектами («Енциклопедія Кольєра», «Енциклопедія Американа», «Енкарта» та ін.).

З 2008 р. редколегія «Енциклопедії історії України» працює у цьому напрямі. На вебпорталі Інституту історії України у спеціальному розділі у форматі бази даних зі зручною навігацією викладено повнотекстові версії майже 70% загального масиву опублікованих словникових гасел (літери «А»–«О»); крім того, всі десять томів видання удоступнено у форматі PDF⁸. Запроваджено рейтингову систему статей ЕІУ – ТОП-100⁹, що дозволяє відстежувати в реальному часі найпопулярніші з них за кількістю переглядів. Відзначимо, що

всі статті з рейтингу ТОП-100 мають щонайменше по кілька тисяч переглядів, що загалом свідчить про досить високий інтерес читацької аудиторії.

У вересні 2012 р. редколегія «Енциклопедії історії України» відгукнулася на звернення ГО «Вікімедія Україна» й уклала угоду з «Вікіпедією» про «агресивне поширення» в її українському сегменті нашого продукту. Це – так звана ліцензія Creative Commons для безкоштовного некомерційного видання із зазначенням авторства, на умовах ліцензії CC BY-SA, що дозволить ширше представити проект ЕІУ у віртуальному просторі¹⁰.

На подальшу перспективу редколегія розглядає електронну версію «Енциклопедії історії України» як постійний, систематично оновлюваний ресурс на кшталт «Вікіпедії», але з академічними й фахово-дисциплінарними канонами представлення історичного та соціогуманітарного знання. Важливу роль у збереженні високого академічного рівня цього енциклопедичного проекту має відіграти систематичне видання додаткових томів ЕІУ.

Проміжним етапом у створенні електронної енциклопедії може стати підготовка її мультимедійної версії на оптичних дисках. Видання таких версій стало доброю традицією світової енциклопедистики впродовж останніх двох десятиліть. Мультимедійна версія не лише допоможе в подальшому просуванні продукту в інформаційному й віртуальному просторах, а й дозволить забезпечити нагальні потреби істориків та учених-гуманітаріїв у добу інформаційних технологій і Всесвітньої мережі.

Слід зазначити, що як п'ятирічний період підготовки (1997–2002), так і десятиліття безпосереднього видання (2003–2013) «Енциклопедії історії України» загалом пройшли в надзвичайно сприятливому інформаційному соціогуманітарному середовищі, адже паралельно з ЕІУ успішно розгортався інший проект – «Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ), що ним опікується спеціальна академічна уста-

⁷ <http://www.britannica.com/>.

⁸ <http://www.history.org.ua/?encyclp>.

⁹ http://www.history.org.ua/?hit&termin_hit.

¹⁰ <http://wikimediaukraine.wordpress.com/2012/09/19/eu/>.

нова — Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. За твердженням видавців ЕСУ, вона «...подає цілісний образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях; охоплює всі сфери життя в Україні, відображає сучасні погляди на історичні події та постаті. Специфіка ЕСУ полягає в тому, що в ній переважає сучасний матеріал, особлива увага приділяється явищам, процесам, поняттям, що характеризують добу державної незалежності України». Теоретико-методологічний і практичний доробок цього Інституту від 2009 р. узагальнюється у серійному виданні «Енциклопедичний вісник України»¹¹. За задумом редакційної колегії, ЕСУ — це перша загальноукраїнська енциклопедія, що намагається правдиво, неупереджено і всебічно подати цілісний багатогранний образ України ХХ ст. 25-томне видання міститиме не менш як 100 тис. статей. Упродовж 2001—2014 рр. побачили світ перші 13 томів ЕСУ, тобто на сьогодні пройдено приблизно половину шляху до завершення проекту. Слід відзначити, що останнім часом ЕСУ набуває переважно персоналісного спрямування, подаючи у поточних томах значний масив статей про політичних, громадських, державних діячів, науковців, митців, акторів, спортсменів, літераторів; причому не лише громадян України, а й українців, які мешкають за кордоном і стали відомими в тій чи іншій сфері.

Фінальний етап підготовки й видання «Енциклопедії історії України» збігся з новим викликом, що постав перед вітчизняною соціогуманітаристикою: у січні 2013 р. президентським указом було підтримано пропозицію Національної академії наук України щодо створення впродовж 2013—2020 рр. універсальної «Великої української енциклопедії» (ВУЕ). Принципи створення ВУЕ значною мірою спираються на *Матеріали робочої групи з підготовки проекту Концепції створення Української універсальної енциклопедії* (2006)¹².

¹¹ <http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/visnuk.php>.

¹² Сайт Інституту енциклопедичних досліджень. — <http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/materialy%20grupy.pdf>.

Саме під такою первинною назвою — *Українська універсальна енциклопедія* (30 томів, 100 тис. гасел) — фігурувала нинішня ВУЕ в середовищі інтелектуалів у 1990-х — середині 2000-х років; саме такою бачив її ініціатор і духовний батько проекту академік Іван Дзюба — як вершину «інтелектуальної спроможності нації»¹³. На сьогодні Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво» (наступник видавництва «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана) вже опрацьовано адміністративно-організаційні засади загальнонаціонального проекту ВУЕ, концепцію, методологію, методичний інструментарій включно з робочою версією словника, функціонує тематичний веб-портал¹⁴.

Історичний, точніше — історико-економічний, історико-правовий, історико-демографічний, історико-культурний, історико-літературний, історико-етнографічний, а відтак — соціогуманітарний сегмент зазначених енциклопедичних проектів є визначальним, адже в кінцевому підсумку абсолютна більшість гасел як ЕСУ, так і ВУЕ має справу з людськими цивілізаційними здобутками.

Потужне інформаційне тло для розгортання інтернет-версій суто історичних енциклопедичних ресурсів створюють суміжні новітні мережеві енциклопедичні проекти¹⁵. І тут ми маємо прикру нагоду констатувати чи не найпоказовішу ознаку сучасної української енциклопедистики — майже повну відсутність у Мережі поважних академічних енциклопедичних

¹³ Дзюба І. В Європі немає держав, які не мають універсальних енциклопедій... Крім України // Україна молода. — 2006. — <http://umoloda.kiev.ua/regions/0/303/0/29668/>.

¹⁴ Велика українська енциклопедія. — <http://gue.microdb.com/>.

¹⁵ Див. огляди цих ресурсів: Боряк Г.В., Папакін Г.В. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в Інтернеті: Сучасний стан і проблеми функціонування // Спеціальні історичні дисципліни. — Вип. 21: Електронні інформаційні ресурси. — К., 2013. — С. 73—89; Добко Т.В. Українська енциклопедія в електронному середовищі // Українська енциклопедистика: матер. III міжнар. наук. конф. (22—23 жовтня 2013 р., Київ). — К., 2014. — С. 45—50.

видань, якими пишається вітчизняна наука. Як це не парадоксально, потужний довідковий масив наукового знання, спродукований провідними науковими осередками, тобто фундаментальні енциклопедичні видання з більшості гуманітарних наук, біографічні та тематичні енциклопедичні словники, своїми творцями і видавцями практично не представлені в Інтернеті. Так, донедавна ми не знаходили у Мережі жодного з 13 виданих томів «Енциклопедії сучасної України»¹⁶, досі не існує мережових версій двох опублікованих томів «Енциклопедії Української Діаспори» (ЕУД) або першого тому «Енциклопедії Наукового товариства імені Шевченка» (2013). Не знайдемо ми також і більшості з майже 20 регіональних (історико-краєзнавчих) енциклопедій та енциклопедичних довідників останніх років.

Показово, що довгий час лише дві установи демонстрували на своїх сайтах власний енциклопедичний продукт — Інститут історії України НАН України («Енциклопедія історії України») та Львівський національний університет ім. І. Франка (перше за доби незалежності енциклопедичне видання історичного профілю — 3-томний «Довідник з історії України» (1993—1999; 2-ге видання 2001)¹⁷. Обидва довідники є досить зручними у користуванні спеціальними електронними продуктами з системою навігації, побудованою за абеткою гасел. Як зазначено вище, лише нещодавно до цих двох інституцій приєднався Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Усі інші енциклопедичні ресурси відкритого доступу в Інтернеті сформовані здебільшого завдяки приватним або громадським ініціативам. Так, значною популярністю користується 6-томна «Юридична енциклопедія»

(1998—2004), підготовлена і видана Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Це видання було оцифровано, і воно доступне в Інтернеті у двох варіантах на спеціалізованих енциклопедичних сайтах (*Лексика* та *Циклон*)¹⁸, що не мають жодного стосунку до Інституту і взагалі до академічної науки. Те саме можна сказати про електронну версію 3-томної «Економічної енциклопедії» (2000—2002) — спільний проект Інституту економіки НАН України та Академії народного господарства у Тернополі¹⁹.

Взагалі феномен відкритих енциклопедичних ресурсів Інтернету заслуговує на окреме дослідження. Створення великого інформаційного веб-ресурсу потребує відповідних фахових навичок та певних матеріальних витрат на розроблення навігаційних механізмів і підтримання продукту в інтернет-середовищі. Це підштовхує певну частину розміщувачів енциклопедичних ресурсів на запровадження платні за користування ними²⁰, втім, переважна більшість подібних довідково-інформаційних ресурсів в українському сегменті Інтернету функціонує безкоштовно. Парадоксально, але серед українських мережових енциклопедичних публікацій *немає жодного комерційного ресурсу*, який би обмежував або принаймні адміністрував доступ до змісту довідників. Важко віднайти прагматичні мотиви, з яких власники і адміністратори веб-ресурсів виставляють у вільний і безкоштовний доступ енциклопедичні видання (виконуючи певний обсяг роботи з підготовки електронної версії багатотомників), — адже більшість сайтів, про які йдеться, позбавлені рекламних банерів, відтак їхні власники нічого, крім витрат, не мають від свого безкорисливого «бізнесу» в Інтернеті. Очевид-

¹⁶ Від початку 2015 р. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України після серйозної апробації виставив у Мережі спеціальний ресурс — бета-версію бази даних «Енциклопедія сучасної України» (див.: <http://esu.com.ua>).

¹⁷ Довідник з історії України у 3 т. Текстуально ресурс є «клоном» 2-го видання: Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — К.: Генеза, 2001, див. <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>.

¹⁸ Юридична енциклопедія. — <http://leksika.com.ua/legal/>; те саме — <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>.

¹⁹ Економічна енциклопедія. — <http://cyclop.com.ua/content/view/174/37/>.

²⁰ Наприклад, російський ресурс *Рубрикон* — *река інформації* пропонує користувачам пакети платних послуг (<http://www.rubricon.com>).

но, рушійною силою їхнього ентузіазму слід визнати бажання поширювати Знання.

Наступна особливість, притаманна вітчизняній інтернет-енциклопедистиці, — це поява (замість майже відсутніх академічних інформаційно-довідкових ресурсів) електронних квазіенциклопедій, створюваних випадковим колективом авторів без обмежень у доступі, з вільним режимом створення і доповнення статей. Як приклад можна назвати популярну «Українську інтернет-енциклопедію». Автори проекту представляють її як «україномовну вільну бібліотеку, яка містить історичні документи, наукові статті, тексти підручників, посібників та багато іншої цікавої та корисної інформації»²¹. По суті його можна розглядати як універсальний незалежний електронний ресурс переважно довідкового характеру. За принципами організації роботи цю енциклопедію варто назвати своєрідним національним мініатюрним клоном «Вікіпедії», оскільки там є така сама можливість вносити правки до наявних статей або розміщувати власні. Автори цього інформаційного ресурсу формулюють свій принцип створення і редагування статей так: якщо певну статтю не можна вважати якісною, вона містить недостовірні факти, чи просто є бажання розмістити іншу статтю, можна надіслати листа електронною поштою на їхню адресу. Наявні статті Української інтернет-енциклопедії постійно корегуються. Це яскравий приклад колективної праці людей, які потребують сучасних знань.

Іншим серйозним викликом академічній енциклопедичній гуманітаристиці, на який вона досі не відреагувала адекватно, став усесвітній феномен «Вікіпедії» — сучасної відкритої інтернет-енциклопедії. За обсягом відомостей і тематикою «Вікіпедія» вважається найповнішою енциклопедією в історії людства. Безумовно, лідерські позиції у сфері універсалізації та максимального удоступнення знання, в тому числі його соціогуманітарної складової, задекларовані засади об'єктивності і неуперед-

женості дозволили «Вікіпедії» стати не лише потужним каналом трансформації наукового знання у загальнодоступне, але й дієвим інструментом формування суспільної свідомості. Не заглиблюючись у спеціальні дослідження, побіжно зазначимо лише, що саме унікальні революційні можливості у сфері доступності знання роблять «Вікіпедію» потенційно небезпечною, адже за умов сучасних інформаційних воєн цілком можливе використання її саме як інформаційної зброї, що взагалі ставить під сумнів питання належності українськомовної «Вікіпедії» до числа національних інформаційних продуктів. Кілька років тому відомий публіцист Сергій Грабовський, посилаючись на конкретні приклади, зробив досить різкий висновок про те, що цю базу знань, створену українцями не лише для себе, але й для всіх, хтось прагне перетворити «на інструмент антиукраїнської боротьби, вживлюючи у тіло змістовних статей відверту дезінформацію. Тож, вітаючи творців проекту з успіхом, — продовжує С. Грабовський, — хочу привернути їхню увагу до того, що цей успіх високо оцінили й вельми професійні інтернетники в цивільному. Що ж, на війні — як на війні»²².

На завершення зазначимо, що загалом новітня українська енциклопедистика (включно з енциклопедичними словниками) нараховує більш як 130 назв видань, з яких близько 30 побачили світ за радянської доби, а понад 100 позицій — після 1991 р. Більшість публікацій доби незалежності (приблизно 60 назв) оприлюднено в Мережі (див. *Додаток*), причому не самими видавцями, а стараннями і коштом сторонніх інституцій. Виняток становлять університетські енциклопедичні публікації, розміщені на сайтах відповідних університетів, а також Інститут історії України та Інститут енциклопедичних досліджень — поодинокі академічні установи, що не лише продукують, а й самі виставляють у Мережі свій енциклопедичний продукт. Як видно з Додатку, абсолют-

²¹ Українська інтернет-енциклопедія. — http://www.uapedia.com.ua/?page_id=2.

²² Грабовський С. Українська Вікіпедія як антиукраїнський інструмент. — <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/04/13/4932965/>.

на більшість наявних у Мережі енциклопедичних ресурсів має *соціогуманітарний* характер, усі вони без винятку містять *історичну* (як мінімум, *персоналіїну*) складову. Так само усі без винятку ресурси мають передусім освітній характер і спрямування.

З 69 українських енциклопедичних публікацій, розміщених у Мережі, трохи більше половини (35) є онлайн-овими «клонами» книжкових видань у форматах PDF або DjVu; майже стільки ж (34) є спеціальними мережевими енциклопедичними проектами (порівн. розділи 1 і 2 Додатку). Цікаво, що ще два роки тому в загальному масиві ресурсів значно переважали саме «клони» книжкових видань.

Якими вбачаються нам перспективи розвитку наукової енциклопедистики у вітчизняному інтернет-просторі? Передусім цілком очевидно, що академічним установам варто подбати про належну презентацію у Мережі створюваних ними енциклопедичних видань. Краще це зробити самим, аніж згодом побачити їх в Інтернеті на чужому сайті. При цьому залучення сучасного технологічного інструментарію для створення спеціальних мереже-

вих енциклопедичних продуктів (спеціальних інформаційних систем з пошуковими інструментами, гіперпосиланнями, мультимедійним контентом тощо), які не були б цифровими «клонами» традиційних енциклопедичних видань, дозволить максимально використати можливості Інтернету (а для поширення наукового Знання вони є справді безмежними).

Повертаючись до історичної енциклопедистики, зазначимо, що 10-томна «Енциклопедія історії України» (2003–2013) вже посіла поважне місце як у сучасній вітчизняній історичній науці, так і в національній соціогуманітаристиці. Утім, на часі нові виклики й проблеми, пов'язані з просуванням цього інтелектуального продукту на новітніх культурних обшарах. Інакше кажучи, повноцінна реалізація всіх складових проекту ЕІУ дозволить нам упевнено почуватися у просторі електронної енциклопедистики, а також перетворить «Енциклопедію історії України» на дієвий і гнучкий канал інтеграції української історичної науки зі світовою соціогуманітаристикою.

Стаття надійшла 16.01.2015.

ДОДАТОК

УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕКТРОННІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ДОВІДНИКИ: МАТЕРІАЛИ ДО РЕЄСТРУ²³

1. Електронні версії друкованих видань, розміщені в Мережі

- 1.1. Астрономічний енциклопедичний словник (2003) <http://www.franko.lviv.ua/publish/astro/>
- 1.2. *Большаков Л.Н.* Оренбургская Шевченковская энциклопедия: Тюрма. Солдатчина. Ссылка: Энцикл. Одиннадцати лет, 1847–1858 (1997) <http://kraeved.opck.org/biblioteka/enciklopedii/ose/a.php>
- 1.3. Гірничий енциклопедичний словник (2001–2004) http://ruthenia.info/cgi-bin/r.pl?c_=txt
- 1.4. Довідник з історії України (1993–1999) <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>
- 1.5. Енциклопедичний словник-довідник з туризму (2006) <http://leksika.com.ua/turizm/>
- 1.6. Енциклопедія історії України. У 10 т. (2003–2013) <http://history.org.ua/new.php?encyclop>
- 1.7. Енциклопедія Львова: перелік гасел (А–М) http://litopys.lviv.ua/katalog/lviv_perelik.html
- 1.8. Енциклопедія НТШ (Попередній перелік гасел, 2007) <http://www.ntsh.org/hasla>
- 1.9. Енциклопедія трипільської цивілізації (2004) <http://www.history.org.ua/?litera&id=7720>

²³ До реєстру не включено значну кількість наявних на сьогодні онлайн-ових словників різних видів і жанрів (відносно повний перелік цих ресурсів подає «Вікіпедія»: http://uk.wikipedia.org/wiki/Список_словників_української_мови).

- 1.10. Енциклопедія українознавства (1954–1989)
http://horyzont.narod.ru/slownyk_4.htm (перелік гасел)
<http://diasporiana.org.ua/?s=енциклопедія+українознавства> (повнотекстова версія)
<http://www.history.org.ua/?litera&id=8811> (повнотекстова версія)
- 1.11. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі (1985)
http://litopys.org.ua/djvu/slovyk_litopys_nazv.htm
- 1.12. Європейський словник філософій (2011)
http://kassiopeya.com/scripts/ajax.php?task=look_inside&id=axvoksxmru64c
- 1.13. Звід пам'яток історії та культури України (1999–2011) <http://www.history.org.ua/?litera&id=5681>
- 1.14. Ілюстрована енциклопедія історії України (2004) <http://history.org.ua/?litera&kat=3&id=6347>
- 1.15. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. (1967–1973) <http://www.history.org.ua/?litera&id=8767>,
<http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=40232&sid=3984372022870996a38e90a4ac773a6b>
- 1.16. *Марочій Павло Роберт, Поп Іван*. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів (2010)
<http://lemko.org/pdf/Encyclopedia2010.pdf>
- 1.17. Малий словник історії України (1997) <http://www.history.org.ua/?litera&kat=3&id=7471>
- 1.18. *Мельничко В.* Шевченківська Москва (2009) <http://kobzar.ua/item/show/3845>
- 1.19. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1: Україна (2006) <http://history.org.ua/new.php?litera&kat=3&id=5060>
- 1.20. Музыкальный энциклопедический словарь (1990) <http://www.music-dic.ru/>
- 1.21. Острозька академія (2008) http://www.oa.edu.ua/ua/important/akademija_encyklopedija
- 1.22. *Поп Іван*. Енциклопедія Подкарпатської Русі (2001)
<http://history.org.ua/new.php?litera&kat=3&id=7081>
- 1.23. Прилуччина. Енциклопедичний довідник (2007)
http://chtyvo.org.ua/authors/Shkoropad_Dmytro/Pryluchchyna_Entsyklopedychnyi_dovidnyk/
- 1.24. Радянська енциклопедія історії України (1969–1972) <http://history.org.ua/?litera&id=8318>
- 1.25. *Ротач П.* Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) енциклопедії. У 2 кн. (2005–2009)
<http://kobzar.ua/item/show/4213>, <http://kobzar.ua/item/show/4215>
- 1.26. Словник античної міфології (1985) <http://litopys.org.ua/slovmith/slovnm.htm>
- 1.27. Словник мови Шевченка. У 2 т. (1964) <http://kobzar.ua/item/show/4645>
- 1.28. Тернопільський енциклопедичний словник. У 4 т. (2004–2010) http://irbis.library.te.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?S21CNR=10&S21STN=1&S21REF=5&C21COM=S&I21DBN=ELKKN&P21DBN=ELKKN&S21ALL=%3C.%3EDP=%3E&S21FMT=fullweb&Z21ID=
- 1.29. Украинский народ в его прошлом и настоящем (1914–1916) <http://elib.nplu.org/view.html?&id=531>
- 1.30. Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник (2009–2012)
<http://www.history.org.ua/?litera&id=5083>
- 1.31. Українська мова: Енциклопедія (2000) <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
- 1.32. Українська радянська енциклопедія (1974–1985) <http://leksika.com.ua/ure/>
- 1.33. Українські історики: Біобібліографічний довідник (1998–2010)
<http://www.history.org.ua/?litera&id=2438>
- 1.34. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ) (1999; 2001; 2003; 2006)
<http://www.ukrop.com.ua/encyclopaedia/use>, <http://slovopectia.org.ua/29/53392-0.html>²⁴
- 1.35. Ukraine. A Concise Encyclopaedia (1963–1988)
<https://www.questia.com/library/7743526/ukraine-a-concise-encyclopedia>

2. Спеціальні мережеві ресурси (онлайнні бази даних)

- 2.1. Велика українська енциклопедія <http://gue.microdb.com/>
- 2.2. Вікіпедія – Вільна енциклопедія http://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка
- 2.3. Всесвітній словник української мови <http://uk.worldwidedictionary.org>
- 2.4. Дрогопедія (Дро-Е) – Перша електронна енциклопедія Дрогобича <http://dro-e.blogspot.com/>

²⁴ Портал «Словопедія» містить цілу низку лінгвістичних словників, які тут не наводяться.

- 2.5. Економічна енциклопедія <http://cyclop.com.ua/content/view/174/37/>,
<http://enbv.narod.ru/text/Econom/encyclo/index.html>
- 2.6. Енциклопедія життя і творчості Івана Франка <http://www.i-franko.name>²⁵
- 2.7. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки <http://www.l-ukrainka.name>
- 2.8. Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського <http://www.m-hrushevsky.name>
- 2.9. Енциклопедія життя і творчості Тараса Шевченка <http://www.t-shevchenko.name>
- 2.10. Енциклопедія історії України У 10 т. (2003–2013) <http://history.org.ua/new.php?encyclop>
- 2.11. Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка <http://eu.univ.kiev.ua/>
- 2.12. Енциклопедія пам'яток <http://www.encyclosights.com/>
- 2.13. Енциклопедія політичної думки (2000)
<http://slovopectia.org.ua/40/53392-0.html>, http://hohlopedia.org.ua/entsyklopediya_politychnoji_dumky/
- 2.14. Енциклопедія українського козацтва <http://web.znu.edu.ua/euk/>
- 2.15. Енциклопедія сучасної України (бета-версія) (2014–2015) <http://esu.com.ua/nauka.php>
- 2.16. Енциклопедія української літератури <http://www.proza.com.ua/enc/>
- 2.17. Знання про Україну <http://www.uknol.info>
- 2.18. История университета в биографиях и портретах: Электронная энциклопедия (Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського) <http://www.abris.crimea.ua/index.php?v=4&tek=370&par=4>
- 2.19. Кам'янець і Кам'янецьчина: Матеріали для регіонального енциклопедичного словника
http://www.tovtry.km.ua/ua/history/book/kamjanechyna_a_ja.html
- 2.20. Квзієнциклопедія ОУН-УПА <http://oun-upa.org.ua/encyclopaedia/>
- 2.21. Николаевская область: Электронная историческая энциклопедия <http://history.mk.ua/>
- 2.22. Полтавіка. Полтавська енциклопедія у 12 т. Т. 12: Релігія і Церква. (2009)
http://history-poltava.org.ua/?page_id=167
- 2.23. Портал Шевченка <http://kobzar.ua/page/90>
- 2.24. Прадідівська слава (Українські пам'ятки) <http://www.pslava.info>
- 2.25. Словник української мови в 11 т. (1970–1980) <http://sum.in.ua>
- 2.26. Словники України онлайн (Український лінгвістичний портал) <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
- 2.27. Українська інтернет-енциклопедія <http://www.uapedia.com.ua/>
- 2.28. Українці в Сполученому Королівстві: Інтернет-енциклопедія <http://www.ukrainiansintheuk.info/>
- 2.29. Фармацевтична енциклопедія (2005; 2010) <http://www.pharmencyclopedia.com.ua>
- 2.30. Хохлопедія (Українська Енциклопедія) <http://hohlopedia.org.ua/>
- 2.31. Шевченківська енциклопедія (окремі гасла) <http://www.shevchycl.kiev.ua/>
- 2.32. Юридична енциклопедія (1998) <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>
- 2.33. Internet Encyclopedia of Ukraine <http://encyclopediaofukraine.com>
- 2.34. WWW-Енциклопедія Києва http://wek.kiev.ua/uk/Головна_сторінка

3. Видання на електронних носіях

- 3.1. Київ: Історична енциклопедія: 2 диски. — К.: 3 Media, 2000.
- 3.2. *Жарких Микола*. Україна 13–18 ст.: Енциклопедичний бібліографічний довідник. — К., 2007.
- 3.3. *Жарких Микола*. Україна 13–18 ст.: Енциклопедичний бібліографічний довідник. Систематичний покажчик. — К., 2007.
- 3.4. Храми Києва: Енциклопедія. — К.: 3 Media, 2001.

²⁵ пп. 2.6–2.9, 2.16, 2.23 є дочірніми проектами ресурсу Миколи Жарких «Мислене древо: Наука. Освіта. Література» <http://www.myslenedrevo.com.ua>.

В.А. Смолий, Г.В. Борjak

Институт истории Украины НАН Украины
ул. Грушевского, 4, Киев, 01001, Украина

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИСТИКА:
ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Освещены концептуальные основы, предпосылки и дальнейшее развитие уникального академического проекта — отраслевого универсального справочника «Энциклопедия истории Украины». Рассмотрена эволюция и трансформация энциклопедических практик на рубеже XXI века. Проанализирован процесс перехода в формат электронного мультимедийного энциклопедического ресурса и перспективы сетевых энциклопедических проектов в Украине.

Ключевые слова: Энциклопедия истории Украины, социогуманитаристика, историческая энциклопедистика, сетевые энциклопедические ресурсы.

V.A. Smolii, H.V. Boriak

Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevsky St., Kyiv, 01001, Ukraine

MODERN HISTORICAL ENCYCLOPEDISTICS:
ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

The implementation of the unique academic project — a new sectoral universal reference book ‘The Encyclopedia of History of Ukraine’ is on time. The article highlights its conceptual principles, conditions and circumstances. The evolution and transformation of encyclopedic practices from the end of 1990s to the beginning of 2000s are examined. The perspectives of the project’s development are analyzed. In particular, preparation of the volume Ukraine — Ukrainians, additional volumes, and transition to the format of electronic multimedia encyclopedic source are reviewed. The meaning of the latter in Ukrainian and global encyclopedistics is characterized. The features of the network encyclopedic projects in Ukraine are researched.

Keywords: The Encyclopedia of History of Ukraine, encyclopedic cause, socio-humanities, historical encyclopedistics, network encyclopedic resources.